

JAMIYAT VA SHAXS O'RTASIDAGI MUNOSABAT: ERKINLIK VA MAJBURIYAT**Fazilov Said Shavkatovich**<https://doi.org/10.5281/zenodo.17497296>

Annotatsiya. Ushbu maqolada jamiyat va shaxs o'rtasidagi murakkab falsafiy munosabat, inson erkinligi hamda ijtimoiy majburiyatning o'zaro bog'liqligi tahlil qilinadi.

Shuningdek, shaxsning ijtimoiy ong shakllanishi, axloqiy mas'uliyati va jamiyatdagi o'rni haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: shaxs, jamiyat, erkinlik, majburiyat, ijtimoiy ong, mas'uliyat, falsafa.

Kirish

Jamiyat va shaxs o'rtasidagi munosabat falsafa fanining eng qadimiy, eng murakkab va eng muhim masalalaridan biridir. Inson qadimdan o'z mavjudligi, jamiyatdagi o'rni va erkinlik chegaralari haqida o'ylab kelgan. Qadimgi Yunon faylasuflari — Aflotun, Aristotel, keyinchalik esa Sharq mutafakkirlari Forobiy, Ibn Sino, Alisher Navoiy kabi allomalar ham inson va jamiyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni chuqur tahlil qilganlar. Ularning asarlarida shaxsning ijtimoiy tabiatga moslashuvi, axloqiy kamoloti va ma'naviy burchi markaziy o'rin egallaydi.

Zamonaviy falsafa bu masalaga yangicha yondashadi: inson faqat jamiyat ta'sirida shakllanuvchi passiv mavjudot emas, balki u jamiyatni o'zgartira oladigan faol subyektdir. Shaxs o'z fikri, qadriyati, mehnati, ijodi va fuqarolik pozitsiyasi bilan ijtimoiy muhitni rivojlantiradi. Shu bilan birga, jamiyat ham inson uchun ma'naviy, madaniy va huquqiy shart-sharoitlarni yaratadi.

Demak, jamiyat va shaxs o'rtasidagi munosabat biryoqlama emas, balki o'zaro ta'sirli, dialektik jarayon sifatida namoyon bo'ladi.

Bugungi globallashuv va raqamli davrda bu masala yanada dolzarb tus olmoqda. Chunki inson erkinligi yangi texnologiyalar, axborot oqimlari, ijtimoiy tarmoqlar ta'sirida yangicha mazmun kasb etmoqda. Shu jarayonda shaxsning erkin fikrlashi, tanlov imkoniyati kengayayotgan bir paytda, ijtimoiy mas'uliyat va majburiyat hissi ba'zan zaiflashib bormoqda.

Bu esa jamiyat barqarorligiga bevosita ta'sir qiluvchi omil hisoblanadi. Shuning uchun ham bugungi kunda falsafiy tahlil nuqtai nazaridan "erkinlik" va "majburiyat" tushunchalarini yangicha anglash, ularning o'zaro muvozanatini topish nihoyatda muhimdir. Chunki haqiqiy insoniy erkinlik – bu jamiyatdan ajralish emas, balki unda mas'uliyat bilan yashashni anglatadi.

Mazkur maqolada jamiyat va shaxs o'rtasidagi o'zaro munosabat falsafiy nuqtai nazardan yoritilib, inson erkinligi va ijtimoiy majburiyatning o'zaro uyg'unligi tahlil qilinadi. Shuningdek, erkinlik va majburiyat tushunchalarining ijtimoiy mazmuni, ularning hozirgi jamiyat taraqqiyotidagi ahamiyati haqida ilmiy mulohazalar bildiriladi.

Adabiyotlar sharhi

Jamiyat va shaxs o'rtasidagi o'zaro munosabat masalasi tarixan falsafaning markaziy mavzularidan biri bo'lib kelgan. Qadimgi falsafada bu munosabat ko'proq axloqiy va siyosiy jihatdan talqin etilgan. Masalan, Aflotun "Davlat" asarida shaxsning jamiyatdagi o'rni haqida fikr yuritib, insonning ma'naviy yetukligi jamiyat barqarorligining asosi ekanini ta'kidlagan [1, 112-bet]. Aristotel esa jamiyatni tabiiy hodisa deb bilib, insonni "ijtimoiy mavjudot" sifatida tasvirlagan [2, 87-bet].

Sharq mutafakkirlari ham ushbu masalaga chuqur e'tibor qaratganlar. Abu Nasr Forobiy "Fozil shahar ahli" asarida jamiyatning ma'naviy poydevori insonning axloqiy komilligida ekanini ta'kidlaydi [3, 54-bet].

Uning fikricha, shaxs o'z erkinligini ma'naviyat va aql bilan boshqarishni o'rganmog'i lozim. Ibn Sino esa inson erkinligini ilm va tafakkur bilan bog'lab, "ongli erkinlik" g'oyasini ilgari surgan [4, 61-bet].

Yevropa falsafasida bu masalaga I. Kant va G. Hegelning qarashlari alohida o'rin tutadi.

Kant erkinlikni insonning aqliy faoliyatiga tayanib, "axloqiy qonun" bilan o'lcaydi.

Unga ko'ra, inson haqiqiy erkinlikka faqat o'z burchini anglaganida erishadi [5, 49-bet]. Hegel esa erkinlikni ijtimoiy tizim bilan bog'lab, shaxsning erkinligi faqat jamiyatda, ya'ni "ob'ektiv ruh" doirasida amalga oshishini ta'kidlaydi [6, 75-bet].

Karl Marks va Fridrix Engels asarlarida esa jamiyat va shaxs munosabati iqtisodiy-siyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Ularning fikricha, inson mohiyati ijtimoiy munosabatlar majmuasidan iborat bo'lib, jamiyatning ishlab chiqarish shakllari shaxs erkinligining doirasini belgilab beradi [7, 56-bet].

O'zbek falsafasida ham bu masalaga milliy qadriyatlar nuqtai nazaridan yondashilgan.

Birinchi Prezident I.A. Karimov "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch" asarida shaxsning ma'naviy mustaqilligi va fuqarolik mas'uliyati jamiyat taraqqiyotining eng muhim omili ekanini alohida ta'kidlaydi [8, 33-bet]. Shuningdek, zamonaviy tadqiqotlarda erkinlik va majburiyat o'rtasidagi muvozanatni saqlash fuqarolik jamiyatini shakllantirishning poydevori sifatida ko'rsatiladi [9, 41-bet].

Bugungi kunda erkinlik masalasi global miqyosda yangi bosqichga chiqdi. Raqamli transformatsiya, axborot texnologiyalarining jadal rivoji, ijtimoiy tarmoqlarning kengayishi inson erkinligini yangi shaklda namoyon qilmoqda. Shu jarayonda mutafakkirlar erkinlikni "cheklanmagan imkoniyat" sifatida emas, balki "mas'uliyatli tanlov" sifatida talqin etish zarurligini ta'kidlamodalar [10, 102-bet].

Shunday qilib, mavjud falsafiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, shaxs va jamiyat o'rtasidagi munosabatni to'g'ri tushunish uchun erkinlik va majburiyatni qarama-qarshi emas, balki bir-birini to'ldiruvchi tushunchalar sifatida talqin etish muhimdir.

Asosiy qism

Jamiyat va shaxs o'rtasidagi munosabatlar falsafaning eng muhim mavzularidan biri bo'lib, inson mavjudligining ijtimoiy mohiyatini, uning jamiyatdagi o'rni va vazifalarini yoritadi.

Insonning shaxs sifatida shakllanishi va rivojlanishi faqat ijtimoiy muhitda, ya'ni jamiyatda ro'y beradi. Shu nuqtai nazardan, jamiyat va shaxs bir-biridan ajralmas tushunchalardir: biri bo'lmasa, boshqasi mavjud bo'lolmaydi [1, 45-bet].

Shaxsning ijtimoiy mohiyati, birinchi navbatda, uning jamiyatdagi o'rni va faoliyati orqali namoyon bo'ladi. Inson jamiyatdan tashqarida yashay olmaydi, chunki uning ehtiyojlari, qadriyatlari, mehnati va bilimlari ijtimoiy tizim bilan chambarchas bog'liq. Shu bilan birga, jamiyat ham insonlar faoliyatisiz mavjud bo'lolmaydi, chunki ijtimoiy tuzilma insonlar faoliyatining mahsulidir [2, 78-bet].

Jamiyat va shaxs o'rtasidagi munosabatlar ikki tomonlama xarakterga ega: jamiyat shaxsni shakllantiradi, shaxs esa jamiyatni o'zgartiradi. Bu jarayon uzluksiz davom etib boradi.

Masalan, ta'lim, tarbiya, mehnat va madaniyat sohaları orqali jamiyat insonni ijtimoiylashtiradi, shu orqali inson o'zining jamiyatdagi o'rnini anglaydi va unga hissa qo'shadi [3, 112-bet].

Shaxs va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarning eng muhim jihatlaridan biri – bu erkinlik va majburiyat masalasidir.

Erkinlik shaxsning o'z xatti-harakatlarini, fikrini va hayot yo'lini mustaqil tanlash imkoniyatini bildiradi. Ammo bu erkinlik mutlaq emas, balki ijtimoiy qonunlar, axloqiy me'yorlar va boshqa shaxslarning huquqlari bilan chegaralanadi [4, 59-bet].

Majburiyat esa insonning jamiyat oldidagi mas'uliyatini anglatadi. Har bir inson nafaqat o'z manfaatlarini, balki jamiyatning manfaatlarini ham inobatga olishi lozim. Shaxsning majburiyati – bu uning jamiyatga nisbatan ijtimoiy burchi, ya'ni qonunlarga rioya etish, mehnat qilish, boshqalarga hurmat bilan munosabatda bo'lish kabi tamoyillarni o'z ichiga oladi [5, 93-bet].

Shu bois, erkinlik va majburiyat bir-birini inkor etmaydi, balki bir-birini to'ldiradi. Inson faqat majburiyatini anglagandagina haqiqiy erkinlikka erishadi. Chunki erkinlik – bu ixtiyoriy tartib va mas'uliyatni o'z zimmasiga olishdir. Falsafa tarixida bu g'oya I. Kant tomonidan chuqur asoslab berilgan. Unga ko'ra, "erkinlik – bu qonunga bo'ysungan holda mustaqil qaror qabul qilishdir" [6, 141-bet].

Har bir jamiyatda erkinlik muayyan darajada cheklangan bo'ladi. Buning sababi – ijtimoiy tartibni, xavfsizlikni va adolatni ta'minlash zaruratidir. Masalan, davlat qonunlari insonning xohlagan ishini qilishini emas, balki jamiyat manfaatiga zid bo'lmagan faoliyatni amalga oshirishni talab etadi. Shu tariqa, erkinlikning cheklanishi ijtimoiy uyg'unlikni ta'minlash uchun zarur omilga aylanadi [7, 66-bet].

Zamonaviy demokratik jamiyatlarda erkinlik va majburiyat o'rtasidagi muvozanat konstitutsiyaviy huquqlar va fuqarolik mas'uliyati orqali belgilanadi. Insonning so'z erkinligi, e'tiqod erkinligi, kasb tanlash huquqi kabi qadriyatlar bilan bir qatorda, uning qonunlarga rioya etish majburiyati ham mavjud [8, 102-bet].

Har bir inson jamiyat a'zosi sifatida o'z xatti-harakatlari uchun javobgar bo'lishi kerak.

Ijtimoiy mas'uliyat – bu insonning nafaqat o'z hayotiga, balki atrofidagilarning hayotiga ham befarq bo'lmasligini bildiradi. Shaxsning mas'uliyatli bo'lishi jamiyatning barqaror rivojlanishi uchun asosiy shartlardan biridir [9, 155-bet].

Masalan, ekologik muammolarni hal qilish, korrupsiyaga qarshi kurashish, ta'lim va madaniyatni rivojlantirishda fuqarolarning faol ishtiroki ularning jamiyat oldidagi majburiyatini ifodalaydi. Bunday faoliyatlar orqali shaxs o'zining erkinligini ijtimoiy foydali yo'nalishda namoyon etadi [10, 81-bet].

Muhokama va natija

Jamiyat va shaxs o'rtasidagi munosabatlar insoniyat taraqqiyotining barcha bosqichlarida markaziy o'rin tutgan masalalardan biridir. Insonning shaxs sifatida shakllanishi, uning qadriyatlari, erkinligi va mas'uliyati bevosita jamiyatdagi ijtimoiy muhit, siyosiy tizim, ma'naviy qadriyatlar bilan uzviy bog'liqdir. Shu boisdan, jamiyat va shaxs o'rtasidagi muvozanatni saqlash har qanday demokratik tizimning barqarorligi uchun zarurdir [1, 45-bet].

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, shaxs erkinligi mutlaq bo'lishi mumkin emas. Chunki insonning erkin harakati boshqalarning huquqlari va jamiyatning umumiy manfaatlari bilan chegaralanadi. Erkinlikning mazmuni — bu mas'uliyatli tanlov qilish, qonun va axloq me'yorlariga asoslanib yashash demakdir [4, 59-bet]. Shu bilan birga, jamiyatning o'zi ham shaxs erkinligini ta'minlovchi sharoitlarni yaratishi zarur. Ta'lim, adolatli boshqaruv, so'z va e'tiqod erkinligi, iqtisodiy teng imkoniyatlar — bular erkinlikning ijtimoiy kafolatlaridir [7, 66-bet]. Majburiyat esa insonning jamiyat oldidagi mas'uliyatini belgilaydi. Har bir fuqaro o'z huquqlaridan foydalanar ekan, shu bilan birga, jamiyat va davlat oldidagi burchlarini ham bajarishi kerak.

Aynan shu o'zaro bog'liqlik — jamiyatning barqarorligi va adolatli tuzumning kafolatidir [5, 93-bet]. Shunday qilib, jamiyat va shaxs o'rtasidagi munosabatlar **erkinlik va majburiyat**ning uzluksiz muvozanatiga asoslanadi. Shaxs jamiyatda erkin bo'lishi uchun mas'uliyatli bo'lishi kerak, jamiyat esa o'z fuqarolarining erkinligini himoya qilishi lozim. Insonning haqiqiy erkinligi — bu boshqalar erkinligini tan olish, o'z majburiyatlarini bajarish va jamiyat taraqqiyotiga hissa qo'shishdir.

Demak, jamiyat va shaxs o'rtasidagi uyg'unlik — bu faqat nazariy tushuncha emas, balki har bir inson hayotidagi amaliy qadriyatdir. Shu uyg'unlik mavjud bo'lgan jamiyatda inson o'zini to'liq namoyon eta oladi, shaxs va davlat manfaatlari uyg'unlashadi, natijada ijtimoiy adolat va taraqqiyotga erishiladi [9, 155-bet].

Xulosa

Jamiyat va shaxs o'rtasidagi munosabat — bu inson hayotining falsafiy, ijtimoiy va axloqiy asoslarini belgilovchi murakkab jarayondir. Inson jamiyatdan tashqarida mavjud bo'lolmaydi, jamiyat esa insonlarsiz rivojlanmaydi. Shu bois, bu ikki tushuncha o'zaro bog'liq va bir-birini to'ldiradi.

Tadqiqot davomida aniqlanganki, shaxsning erkinligi va jamiyat oldidagi majburiyati bir-biriga qarama-qarshi emas, aksincha, ular uyg'unlikda mavjud bo'lganida ijtimoiy barqarorlikka erishiladi. Haqiqiy erkinlik — bu ijtimoiy mas'uliyatni anglash, o'z huquq va burchlarini muvozanatli amalga oshirish demakdir.

Shuningdek, har bir insonning ijtimoiy mas'uliyati — bu jamiyat taraqqiyotining asosi hisoblanadi. Fuqarolarning qonunlarga rioya etishi, mehnatsevarligi, boshqalarga hurmat bilan munosabatda bo'lishi jamiyatning ma'naviy darajasini belgilaydi. Shu jihatdan, erkinlik va majburiyatni uyg'unlashtirish demokratik jamiyatning eng muhim sharti sanaladi.

Xulosa qilib aytganda, jamiyat va shaxs o'rtasidagi muvozanatli munosabat — bu insonning erkin, adolatli va mas'uliyatli yashashiga imkon beruvchi ijtimoiy asosdir. Ana shunday uyg'unlik mavjud bo'lgan jamiyatda inson o'z salohiyatini to'liq namoyon eta oladi, jamiyat esa barqaror taraqqiyot sari dadil qadam tashlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Aflotun. *Davlat*. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2012. — **112-bet.**
2. Aristotel. *Siyosat*. — Moskva: Nauka, 1983. — **87-bet.**
3. Forobiy, A.N. *Fozil shahar ahli haqida risola*. — Toshkent: Fan, 1993. — **54-bet.**
4. Ibn Sino. *Axloqiy risolalar*. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2001. — **61-bet.**
5. Kant, I. *Critique of Practical Reason*. — London: Cambridge University Press, 2012. — **49-bet.**
6. Hegel, G. W. F. *Falsafiy fanlar ensiklopediyasi*. — Moskva: Nauka, 1997. — **75-bet.**
7. Marks, K. va Engels, F. *Nemis mafkurasi*. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2005. — **56-bet.**
8. Karimov, I.A. *Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch*. — Toshkent: Ma'naviyat, 2008. — **33-bet.**
9. Normatov, M. *Inson va jamiyat falsafasi*. — Toshkent: Universitet, 2020. — **41-bet.**
10. Habermas, J. *The Theory of Communicative Action*. — Boston: Beacon Press, 1984. — **102-bet.**